

BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA

12. évfolyam

Évi óraszám: 32

Célok és feladatok

A bölcsesség a mindennapi élet része, természetesen nem a nagy filozófusok tanításainak ismerete, hanem a bölcsesség életirányító funkciója értelmében. Ezért fontos, hogy a felnövekvő ifjúság ismerje meg a bölcsélet és az élet kapcsolatát.

A filozófia a hagyományos filozófiai felfogás szerint a valóság egyetemes és mindent átfogó horizontjában „gondolkodik” a létről. A teljesség felől és a teljesség megértésének igényével közelít a létezőhöz.

Globalizálódó korunkban a filozófia jelentősége nő, mert segíthet a tájékozódásban, világképünk megteremtésében, az információözön célszerű szelektálásában és felhasználásában.

A tantárgy tanítási anyagának megjelölése a filozófia meghatározásának nehézségéből adódik. Nem létezik egy igaz filozófia, hanem csak kérdések vannak, melyek nagy része állandó; és válaszok, melyek az emberi gondolkodás történetében igen különbözők. Jaspers szerint a filozófia úton-levést jelent. Létjogosultságát ma is az ember azon értelmi-érzelmi igénye adja, mely a világmindenség egészének megértésére irányul. (Ez igaz lehet akkor is, ha éppen a megértés lehetetlenségével szembesülünk.) Ennek az igénynek a felkeltésére, illetve megerősítésére a középiskolában már lehetőség és szükség van.

A középiskola záró évfolyamán, az érettségi évében, heti egy órában a tantárgy célja természetesen nem lehet az, hogy a tanulók részletes és alapos ismereteket és tájékozottságot szerezzenek akár csak az európai filozófiai gondolkodás két és fél évezredes fejlődéséről, problémáinak mérhetetlen gazdagságáról, az utóbbiak megoldására tett megújuló erőfeszítések során felhalmozódott páratlan szellemi tőkéről.

A megvalósítható célnak ennél sokkal szerényebbnek kell lennie.

A tanulók szerezzenek tapasztalatokat a filozófia sajátos, az emberi szellem minden más tevékenységi formájától különböző gondolkodásmódjáról.

Alakuljon ki bennük az emberi léttel kapcsolatos kérdések feltevésének és az önálló válaszkeresésnek a képessége; ébredjen fel bennük az igény, hogy felismerjék saját koruk lényegi problémáit és reflektáljanak a felvetődő kérdésekre.

Ismerjék fel a filozófiának a különböző, más emberi szellemi területeket integráló és szintetizáló szerepét, értékhordozó voltát.

Ismerjék fel azt, hogy a filozófia a közös európai kultúra egyik pillére.

Alakuljon ki a tanulóknak az egészséges kritikai szemlélet s a tárgyyszerű, indulatmentes vitakultúra. Sajátítsák el a logikus érvelés, a vitatkozás szabályait. Szerezzenek tapasztalatokat arról, hogy mit jelent a különböző nézetek és vitapozíciók tisztelete, a tolerancia. Tudatosuljon bennük, hogy a vita alapja az alternatívák számbavétele és a választás szabadságának, a szabadság korlátainak tudomásulvétele.

Ismerjék fel a tanulók, hogyan segítheti mindennapi életüket a filozófia és a tudomány.

Jussanak el annak felismerésére, hogy a filozófia nagy problémái örök emberi kérdésekből fakadnak, s így a régi korok filozófiai nem poros bölcséletek, hanem általános emberi problémáink.

Lássák be, hogy a filozófiai kérdések és a rájuk adott válaszok morális tartalmakat is hordoznak, s hogy minden embernek állást kell foglalnia az erkölcs kérdéseiben.

Tudatosuljon bennük, hogy az a hiteles személyiség, akinek a gondolkodása, a szavai és a tettei szinkrónban vannak.

A tantárgy számára adott szűk lehetőségek arra elegendőek, hogy a tanulóknak felébredjen az érdeklődés a filozófia iránt. A fent leírtak megvalósulása jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz,

hogy az érette nyilvánított tanulók erkölcsileg felelősen gondolkodó, kiegyensúlyozott, harmonikus személyiségekké váljanak.

A tanár a tanulói igényeknek és az iskola sajátosságainak megfelelően dönthet arról, hogy a kultúrtörténeti súlypontú, az interdiszciplinaritást hangsúlyozó, kronologikus, problémacentrikus felépítésű (1) tantervet választja, vagy a hagyományos filozófiai diszciplínák felől közelítő, tematikus felépítésű (2) koncepcióját követi.

A tantárgy keretében a környezeti nevelés alábbi szempontjait igyekszünk megvalósítani.

- a kereszténység természetképe;
- a keleti filozófiák (pl. buddhizmus, taoizmus) viszonya a természethez
- a természet a modernitásban: amit le kell győzni avagy a természet fölötti uralom vágyálma;
- a természet a modernitásban: a legfőbb jó forrása/ hordozója, amit meg kell ismerni, amiből tanulnunk kell;
- a modern természettudományok instrumentalizmusa, hatásuk a társadalomtudományokra;
- a XX. századi dialógus-filozófiák (pl. Martin Buber, Emmanuel Lévinas) fontossága;
- az ember, mint a lét pásztora (Heidegger);
- az ipari társadalmak irányított kényszerfogyasztása.

Fejlesztési követelmények

A filozófiai gondolkodás egyrészt olyan kognitív készségeket tételez fel, mint a problémamegoldó gondolkodás, az érvelési technikák ismerete, a logikus gondolkodás eljárásainak alkalmazása (analízis, szintézis, dedukció, indukció), másrészt olyan integratív képességeket, melyek végül a legmagasabb rendű műveletben, az önálló ítéletalkotásban nyilvánulnak meg. A logikus gondolkodás tizenkét év alatt kialakult igénye és képessége és az elsajátított ismeretek a filozófiaórákon teljességükben megmutatkozhatnak.

Egy-egy filozófiai probléma felvetése és annak kifejtése történhet beszélgetés, vita, szövegértelmezés formájában, az esszé vagy az értekezés műfajában, szóban és írásban. A kifejtés feltétele tehát a nyelvi kultúra megléte, az argumentációs készség, az összefüggések meglátása a különböző felvetésekben, valamint a személyes állásfoglalás megfogalmazásának igénye. Ha egy filozófiai szövegrészlet a filozófiai probléma felvetésének és kifejtésének a kiindulópontja, akkor előtérbe kerül a szövegelemzésnek, a különböző lehetséges szöveginterpretációk kifejtésének, a gondolatok logikájára való utalásnak, az időbeli tájékozódásnak, az értékelésnek a képessége.

A tanulói megnyilatkozásnak bizonyítania kell a nyitottságot a különböző gondolatrendszerek befogadására, az önálló kérdésfeltevés képességét és a személyes állásfoglalás kialakításának igényét. Filozófiai szövegek értelmezése esetén a problémafelvetés, a kérdések megfogalmazása és a különböző megközelítési módok nyújtanak lehetőséget a készségek értékelésére.

Belépő tevékenységformák

A tantárgy specifikumának megfelelően egyaránt szükséges a kognitív (analízis, szintézis, dedukció, indukció) és az integráló képességek fejlesztése. Egy adott probléma mindennapi, művészi, tudományos, filozófiai és vallási felvetési módjának a megismerése. Az egyszerűbb erkölcsi kérdések, életproblémák filozófiai kérdésként való megfogalmazása, filozófiai szempontú értelmezése. Egyszerűbb filozófiai szövegek olvasása. Ennek során ismerkedés a filozófia szaknyelvével, alapvető fogalmaival, az értelmezés lehetőségeivel. Korábban ismeretlen fogalmak megértésének, meghatározásának a gyakorlása a szöveg kontextusából. Önállóan vagy tanári irányítással a filozófiai probléma felismerése az elemzett műrészletben. Az olvasott szövegekben ismerje fel a különböző érvelési technikákat. Fejlessze argumentációs készségét, tanuljon meg

különbséget tenni helyes és inkorrekt érvelés között. Minden tanuló kapjon lehetőséget arra, hogy egyéni álláspontját kialakítsa, és véleménye mellett érveljen. A művelődéstörténeti és interdiszciplináris vonatkozások áttekintése során készítsen áttekintő táblázatokat, melyekben a korszakok, események, irányzatok, alkotók, alkotások, eszmék és problémák egymáshoz rendeltsége tükröződik. Használatuk révén tanulja meg kezelni a legfontosabb korszerű, magyar nyelven is forgalomban lévő, ismeretterjesztő célú filozófiai kézikönyveket.

TÉMAKÖRÖK TARTALMAK

**Bevezető
beszélgetés
2 óra**

Egy választott téma (kérdés, probléma) különböző megközelítésekben (hétköznapi, művészeti, szaktudományos, filozófiai) való bemutatása; a filozófia tárgya, a filozófiai gondolkodás sajátosságai.

**Antik filozófia
7 óra**

Az arkhé és a logosz, a létező és a lét, vélekedés és igazi tudás, a világról való beszéd és gondolkodás, az erkölcsi jó, a szókratészi érvelési módszer (preszókratikusok és Szókratész). Az állandó megragadása a változó dolgokban, az igazi megismerés lehetősége, a jó ideája, az ideális állam, a dialógus mint módszer (Platón) a létező és a lényeg szétválasztásának kritikája, anyag-forma kettőssége, a szubsztancia keletkezése és létezése, ideális államformák, az erkölcsi jó, erények, „két szélsőség közötti közép” (Arisztotelész) az erkölcsi jó, erények, boldogság, biztos ismeret a külvilágról, igazságkritérium, szellemi és anyagi világ (epikureusok, sztoikusok, szkeptikusok, újplatonizmus).

Fogalmak

Kozmosz, arkhé, logosz, vélekedés (doxa) és a valódi ismeret (episztémé), szophisztész, dialektika, bábáskodás, idea, részesedés, visszaemlékezés, metafizika, szubsztancia, erény (areté), boldogság (eudaimónia), sztoa, szkepszis.

**Ajánlott
műrészletek**

Hérakleitosz: Töredékek B 1; Parmenidész: Tanköltemény B 8 1-61; Platón: Állam VII. 514 a-518 b, (Barlanghasonlat); Szókratész védőbeszéde, Lakoma (részletek); Arisztotelész: Politika, Poétika (részletek), Nikomakhoszi Etika II. 5-6. 1106b-1107 a; Epiktétosz: Kézikönyvecske 1. fejezet; Epikurosz levele Menoikeuszhoz (részlet); Seneca: Az élet rövidségéről.

Interdiszciplináris és kultúrtörténeti vonatkozások ajánlása

Irodalom: az olvasott művek értelmezésével összefüggő filozófiai fogalmak, illetve hatások. Antik görög irodalom: Homérosz művei, Euripidész és Szophoklész drámái, mitológia; reneszánsz; felvilágosodás; klasszicizmus; romantika; barokk; Dante: Isteni színjáték; Janus Pannonius; Balassi; Berzsenyi; Keats: Óda egy görög vázához; Kosztolányi: Marcus Aurélius; Thomas Mann: Halál Velencében. Magyar nyelv: nyelv és gondolkodás, retorika; történelem: az ókori görögök, az ókori Róma; biológia és földrajz: elméletek a világegyetem kialakulásáról, az élet keletkezéséről, Hippokratész, Ptolemaiosz; fizika- és matematikatörténeti ismeretek: Thalész, Püthagorasz, Eukleidész, Arkhimédész; festészet: Raffaello: Az athéni iskola; az antik világ művészete (festészet, építészet, szobrászat).

Ajánlott írásbeli és szóbeli témák (esszé, beszélgetés)

A vélekedés és a tudás; Erények az ókorban és napjainkban; Az ideális állam; Szerelemfelfogások Platón Lakoma és Dante Isteni színjáték c. műveiben; „Mert a kutatás és a tanulás teljes egészében nem más, mint visszaemlékezés.” (Platón)

**Középkori filozófia
6 óra**

A keresztény teológia és az antik filozófia, a kereszténység világ- és istenfelfogása (patrisztika), hit és tudás, test és lélek dualizmusa. A boldogság mibenlétének keresése, Isten felé irányuló szeretet, az igazságot

kereső ember, a rossz mint léthiány, a szabad akarat (Szent Ágoston). Az általános fogalmak és az egyedi létezők viszonya, értelmi és hitigazság, Isten létének öt úton történő bizonyítása, skolasztikus érvelési módszer (skolasztika, Aquinói Szent Tamás).

Fogalmak

Patrisztika, semmiből való teremtés, teológia, logosz, immanens és transzcendens világ, boldogság, erkölcsi rossz, szabad akarat skolasztika, univerzália-vita, realizmus, nominalizmus, ontológiai istenérv, skolasztikus érvelési módszer, tomizmus.

Ajánlott műrészletek

Szent Ágoston: Vallomások VII. könyv III–V, VII, XI–XVI, (a szabad akarat és a rossz kérdései). Aquinói Szent Tamás: Summa Theologiae, Pars. I, Questio I., Art. 1–2.

Interdiszciplináris és kultúrtörténeti vonatkozások ajánlása

Irodalom: a művekben felvetett kérdések filozófiai elmélyítése. Antik irodalom; Dante: Isteni színjáték; barokk magyar irodalom; önéletírás; Bethlen Miklós; II. Rákóczi Ferenc; Lev Tolsztoj; Babits Mihály Ágoston-tanulmánya. Magyar nyelv: a retorika alkalmazása. Történelem: a kereszténység, Európa a 14–15. században. Képzőművészetek: festészet: Botticelli és Dürer Ágoston-ábrázolása, Grünewald; építészet: román stílus, gótika. Zene.

Ajánlott írásbeli és szóbeli témák

Honnan ered a rossz? „Ne kifelé fordulj – térj magadba; az ember bensőjében lakik az igazság.” (Szent Ágoston) Az antik filozófia hatása Aquinói Szent Tamás istenbizonyítékaiban.

Újkori filozófia 6 óra

Biztos ismeretelméleti kiindulópont keresése, tapasztalat és értelem, kételkedés, a „velünk született eszmék” tana és kritikája (Bacon, Descartes, Locke), (magyar filozófiai vonatkozás: Apáczai Csere János). Társadalmi szerződés elméletek, a hatalom legitimitásának kérdése, a közjó és az egyéni érdek, radikális szakítás a klasszikus természetjogi tradícióval (Hobbes, Locke, Spinoza, Rousseau). A felvilágosodás, az ész és az értelem lehetőségei és korlátai, a tudományos haladásba vetett hit (enciklopédisták, Kant). Túllépés az empirizmus és a racionalizmus egyoldalúságán, „kopernikuszi fordulat”, a jelenségvilág és a magukban lévő dolgok világa, a morális jó (Kant). Átfogó metafizikai rendszer, a gondolkodás és a lét, a szabadság és a szellem kibontakozási folyamata a világtörténelemben (Hegel).

Fogalmak

Racionalizmus és empirizmus, módszeres kétely, szubsztanciák: Isten, a gondolkodó és a kiterjedt dolog, velünk született eszmék, idea, tabula rasa, társadalmi szerződés elmélet, természetjog, természeti törvény, liberalizmus, Sapere aude!, ráció, deizmus, tapasztalati és nem tapasztalati ismeretek, analitikus és szintetikus ítéletek, kopernikuszi fordulat, kategorikus imperatívusz, abszolút eszme, triád-forma: tézis, antitézis, szintézis, dialektika.

Ajánlott műrészletek

Descartes: Elmélkedések a metafizikáról 1–3. Locke: Értekezés az emberi értelemről II. könyv, I. fejezet, 1–5. §, (Második) Értekezés a kormányzatról II., VII., XI–XII. fejezet. Rousseau: A társadalmi szerződésről, I–II. könyv. Kant: Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás ?, A tiszta ész kritikája. Bevezetés. Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról (részletek).

Interdiszciplináris és kultúrtörténeti vonatkozások ajánlása

Irodalom: az olvasott művek értelmezésével összefüggő filozófiai hatások. Klasszicizmus, szentimentalizmus, rokokó, romantika. Moliere: Tartuffe; Goethe: Werther; Csokonai: A tihanyi Ekhóhoz, A Magánossághoz; Schiller, Babits, Kosztolányi, József Attila, Bulgakov. Magyar nyelv: nyelv és megismerés. Történelem: A történelem modern felfogása és periodizációja. Magyar filozófia: Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia (1655). Fizika: Kopernikusz, Galilei, Descartes, Newton, Leibniz. Kémia: Boyle. Mozart zenéje.

Ajánlott írásbeli és szóbeli témák

„Semmi sincs az értelemben, ami ne lett volna meg előbb az érzékekben.” (Locke)

A hatalom és az egyén, a közjó és az egyéni jó. „A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából.” (Kant)

A felvilágosodás kritikája.

19–20. századi filozófiák 6 óra

Az individuum és a világ viszonya, az individuum létezése, választási lehetősége, a hit és a létezés, a dionüszoszi, az apollói és a szókratészi ideál, „minden érték átértékelése”, Isten halott, az értékteremtő ember, „ugyanannak örök visszatérése”, a hatalom akarása (Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, magyar filozófiai vonatkozások: Hamvas Béla). A fenomenológia mint leíró módszer és a priori tudomány, az emberi létezés és lényeg, szabadság, választás, felelősség, szorongás, Semmi, a létre vonatkozó kérdés újbóli feltevése, a lét és a létező, a létet feltáró művészet, a létnek rejtőzködésből való kilépése (Husserl, Sartre, Heidegger). A világ értelmezésére, illetve megváltoztatására törekvés, a világ anyagi egysége, a praxis és a teória viszonya (Marx, magyar filozófia: Lukács).

A megismerés, az elméletalkotás stádiumai, értelem és jelentés, a kijelentések logikai elemzése és igazolhatósága, nyelv és valóság, tudományfejlődés (Comte, Bécsi Kör, Wittgenstein, Kuhn, magyar filozófiai vonatkozások: Pauler Ákos, Polányi Mihály, Lakatos Imre). Az emberi tér átalakulása a posztindusztriális társadalomban, manipulált fogyasztás, a tudás hatalmi kérdéssé válása, metafizikai centrum megszűnése, metanarratívák megkérdőjeleződése, diszkurzusok integráló szerepe (posztmodern, pl. Lyotard, Habermas).

Fogalmak

Individuum, egzisztencia, esztétikai, etikai, vallási stádium, dionüszoszi, apollóni művészet, Übermensch, fenomenológia, egzisztencializmus, materializmus, pozitívizmus, analitikus filozófia, logikai pozitívizmus, verifikáció, falszifikáció, nyelvjátékok, kijelentés, paradigma, posztmodern, manipuláció.

Ajánlott műrészletek

Schopenhauer: A világ mint akarat és képzet III. 31-33.§, IV. rész (részletek); Kierkegaard: Félelem és rettegés. Előszó (Ábrahám); Nietzsche: Imígyen szóla Zarathusztra. Előljáró beszéd, A három átváltozásról, A felsőbbrendű emberről; Sartre: Mi az egzisztencializmus?; Marx: Tézisek Feuerbachról; Comte: A pozitív szellem (részletek); Schlick: A filozófia fordulata (részletek); Carnap: A metafizika kiküszöbölése (részletek); Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete (részletek); Lyotard: A posztmodern állapot (részletek).

Interdiszciplináris és kultúrtörténeti vonatkozások ajánlása

Irodalom: az olvasott művek értelmezésével összefüggő filozófiai hatások. Görög drámák, romantika, realizmus; Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés, Karamazov testvérek; Thomas Mann; egzisztencialisták, Sartre novellái és drámái; Camus regényei; Semprun: A nagy utazás; Ady, Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc; avantgárd; Déry Tibor, József Attila; 20. századi epika, Esterházy P., Tandori. Magyar nyelv: nyelv és gondolkodás, nyelv és megismerés, valóság és jelentés. Történelem: világvallások, keleti filozófiák, Európa 1789–1914, Európa és a világ a 19–20. században, A kétpólusú világ. Művészetek, építészet, festészet. Matematika. Biológia: Darwin. Fizika: Einstein, Heisenberg, Szilárd Leó, Teller Ede, Wigner Jenő. Zene.

Ajánlott írásbeli és szóbeli témák

„Az ember az, amivé önmagát teszi.” (Sartre). A kijelentések igaz, illetve hamis volta. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” „Nyelvem határai világom határait jelentik.” (Wittgenstein); „Miért van egyáltalán létező és nem inkább semmi ?” (Heidegger). A fogyasztói társadalom, a manipuláció.

**Rendszerezés,
ismétlés,
számonkérés
5 óra**

A továbbhaladás feltételei

Tudatosuljon a tanulóknak, hogy a filozófiai gondolkodásmód az emberi szellem minden más tevékenységi formájától különbözik, ugyanakkor ötvözi azokat. A tanulók ismerjék fel a filozófia integráló, szintetizáló és értékhozó szerepét az emberi kultúrában.

Legyenek képesek egy-egy szerző jellemző szövegeinek értelmezésére, filozófiai fogalmak jellemző kontextusának felismerésére.

Próbáljanak hétköznapi problémákat filozófiai kérdésekként is megfogalmazni.

Elvárható a tárgyyszerű, indulatmentes vitakultúra, a logikus érvelés, a tolerancia, a gondolati alternatívák számbavétele, a választás szabadságának és a szabadság korlátainak tudomásulvétele.